

Szabó Ferenc SJ

OLVASÓNAPLÓ

Tompa Mária, *Szentkuthy Miklós vonzásában, Visszaemlékezések, naplók, elemzések*, Kortárs Kiadó, Bp., 2019, 412 oldal, 4000 Ft

Szentkuthy Miklós (1908–1988) író és műfordító életébe és műhelytitkaiba avat be bennünket *Tompa Mária*, a Szentkuthy-hagyaték örököse, aki a Mester életének utolsó évtizedében közvetlen munkatársa volt. Miközben szakszerűen bemutatja/elemzi a hatalmas életművet, élményszerűen villantja fel a „végkifejlet” fontosabb mozzanatait. Ragyogó visszaemlékezéseket és értő elemzéseket olvashatunk e gazdag monográfiában.

Harminchat évig külföldön élve keveset olvastam Szentkuthy műveiből. Főleg akkor figyeltem fel rá, amikor – az író halála után fél évvel – megkaptam Kabdebó Lóránt barátomtól a *Frivolitások és hitvallások* című kötetet,¹ amely Lóránt Szentkuthyval folytatott hosszú beszélgetéseit teszi közzé. Nekiestem a „beszélgetések” olvasásának. Mindjárt az elején Szentkuthy önjellemzésére, a nyitányként szereplő vallomásra figyeltem fel:

„A metafizika az én mindennapi milióm, nem tudok belenyugodni, hogy valami csak úgy van, nem tudok megmaradni a porszemnél, hanem a porszemtől rögtön repülök az Androméda ködök és szupernovák legvégső határáig, ahol talán szintén porszemekkel találkozom, de mennyire másképpen. És ez már olyan hitvallás-súlyú dolog.”²

A beszélgetések magnófelvételeit könyvvé szerkesztette *Tompa Mária*, akivel pár évvel ezelőtt személyesen is megismerkedtem. E kötetből kiindulva többször beszélgettünk Szentkuthy életéről, főbb műveiről, amelyeket közben olvasgattam, főleg pedig egy évtizedes együttműködésükről faggattam Máriát.

Erről tanúskodik egyik naplójegyzet-levelem (2015. március 17.):

„Kedves Mária! Egyre nagyobb kíváncsisággal olvasgatom a Tőled kapott könyveket. Több kérdésem lesz majd egy következő találkozás alkalmával. Most újabban nem is annyira az Erósz–Thanatosz téma érdekel Szentkuthynál (az is!), hanem *teológiája*. Olvasom a *Frivolitások*-ban (578), hogy komolyan szoktatok

¹ Magvető Kiadó, Bp., 1988.

² *Frivolitások és hitvallások* 1. fejezet, Végrendelet és invokáció, 10.

»teologizálni«! Számomra világos, hogy Szentkuthy jelentős teológiai gondolkodó is, mindenképpen az a kérdésfeltevésekben. *Az egyetlen metafora felé* (50) *Miatyánk*-parafrázisához szívesen írnék egyszer széljegyzeteket, esszét – jórészt egyetértve az ott feszegetett teológiai *kérdésekkel* (Isten, teremtés, üdvösség). Megpróbálnék – hitem alapján – valamiféle választ is megfogalmazni, mindig hangsúlyozva a Szentkuthy által is idézett lengyel származású német jezsuitát, Erich Przywarát, aki Aquinói Szent Tamás életművéről ezt írta: Tamás életműve végső elemzésben *reductio in mysterium*, visszavezet a Misztériumhoz, és marad a néma imádás: „*Adoro te, devote, latens Deitas*” – *Rejtőző Istenség, hittel áldalak*.

Kérésem: Kölcsön tudnád-e adni a *Jelenkor* 1993-as számát, amely részleteket (?) közöl a *Szent Ágoston olvasása közben* című naplójegyzetekből, vagy, ha Nálad az írásból több van, mint a *Jelenkorban*, kaphatnék-e abból másolatot? Most sok más dolgom van, de majd a nyáron folytatni akarom bűvárkodásomat Szentkuthy életművében. És ebben Te vagy a legjobb kalauz. Tisztelettel, barátsággal: Feri bá.”

Most, hogy a kész könyvet olvasom, csodálattal állapítom meg, hogy Tompa Mária új könyve kiváló kalauz, „egyfajta kulcslyuk”, amely betekintést enged egy óriási mű részben feltárt zugaiba.

Most megjelent kötetének, Szentkuthy hatalmas, kissé őserdőszerű életműve rendszerező bemutatásának olvasása közben – mint egy erdei tisztásokra beáradó napfényben – rátekinthetünk az író és a munkatárs közös élményeire is, a közös alkotás „extatikus” pillanataira. Tompa Mária ezeknél a részeknél megcsillogtatja kiváló írói/költői tehetségét.

Részben feltárt életmű – írtam. Tompa Mária³ – idézve magát Szentkuthyt – lényeglátón megmagyarázza, hogy valójában az *Óriásnapló* tárja fel teljesen életművét. Idézi Szentkuthy vallomásait, többek között a Kossuth Kiadó „Ki kicsoda” szerkesztőségének 1979 októberében írt kérő és tájékoztató levelét:

„Bocsánatot kérek, hogy ha óriási munkátokban egy pillanatra zavarlak Benneteket, de szeretném, ha arról, amit úgyszólván FŐ MŰVEMNEK tartok, egy rövidke sorban szó esnék lexikonotokban. Ez a »fő mű«: nagy terjedelmű NAPLÓM. A Napló 51 kötetet tesz ki. Egy-egy köteg kb. 1600 oldal. 36 köteg már az Országos Széchényi Könyvtárban van letétben. A 37–51 kötegek még itthon...⁴

A hetvenötödik születésnapjára készült televíziós portréfilmben (1983) Belohorszky Pálnak így vallott:

„...mivel nem vagyok profi regényíró, drámaíró, stb., egy óriási napló az életem fő műve. És mire azt lefényképeznéd az Országos Széchényi Könyvtárban, sok film elfogyyna, mert valami hetven vagy hány vaskos kötetből áll. Ezt a naplót napról napra ma is írom, amelyben minden

³ Tompa, 231–241.

⁴ *Szentkuthy Miklós válogatott levelezése*, Hamvas Intézet, Bp., 2008, 172.

*olvasmány, ember, figurák, szituációk, utazás, világtörténelem... benne van... Ez, nem polgárpukkasztásból mondom, legalább százézer oldal.*⁵

Egyébként a *Frivolitások és hitvallások Egy napom* című fejezetében (553–554) hosszan kifejti az *Óriásnapló* mivoltát, műfaját:

1) Mit tartalmaz naplója: [Benne van] *minden élő és halott ember, akivel éppen aznap találkoztam, akire éppen aznap emlékeztem. Álmaim is részletesen szerepelnek, arcképek, kosztümök, események őserdeje...*

2) Hogyan komponálja meg naplóját: *... nálam minden jóformán „késyre konstruált” drámai jelenet, jellemek, szcenikai pontosságú helyzetleírások, ... ha egy teológiai művet olvasok, azonnal minden mitológia, vallás, eretnekség kérdései torlódnak nyílhegyű tömondatokban naplómban.*

3) Miért nem adja ki naplóját, miért zárta ilyen hosszú időre?

*Ugyanabból az okból nem adom ki naplómat, még részleteket sem, amiért a belgyógyász vagy pszichoanalitikus nem adja közre neveikkel ellátva pácienseinek leleteit... csak úgy fröcsög naplóm minden sora az indiszkréciótól, testi és lelki élet úgynevezett bevallhatatlanságaitól.*⁶

Tompa Mária megmagyarázza ezt a *diszkrécióra törekvést*, az *Óriásnapló* műfaji sajátosságát, *Szentkuthy írásművészetét*:

„... amint hangsúlyozta, a napló gyakran megtévesztő lehet, a heveny indulatok gyakran kibuggyanhatnak, előtérbe kerülhetnek. Nos, ez volt a nagy diszkréció oka. Események, emberek, konfliktusok rendkívüli megjelenítésben, az idő feledtető erejének fittyet hányva, fantáziás túlzásokkal körítve sorjáznak; féltékenységi és más víziók is vehemens, sőt néhol démoni leírásban, az »apró realitás«, az ő külön bejáratú realitásának melegágyából nőnek ki. Hiszen az ő valóságai leírásokor impresszionista jelleme volt fő gondolati irányítója és stilisztája. Pillanatnyi érzelmeit azonnal papírra vetette, és az végérvényesen ott ragadt a naplólapokon, még akkor is, ha másnap vagy két hét múlva homlokegyenest mást gondolt arról a személyről vagy jelenségről.

*Minden valamirevaló napló azért rendkívül érdekes olvasmány, mert pillanatfelvételek sora az ember különböző lelkiállapotairól...*⁷

Igen, a napló pillanatfelvétel, természete illékony, de dinamikus; több pillanatfelvétel, egy egész sorozat kell ahhoz, hogy a jellem, az események hitelességét tükrözze. (Ezzel szemben a memoár hasonlít a beállított műtermi fotóhoz, stabil, statikus, monolitikus, egy elég belőle, ha kicsit szárazon és szegényesen is, hogy a fotó tárgyáról általános képet nyújtson.) Szentkuthy számtalanszor hangoztatta: ami az életben éppen elé került, azzal rögtön mélyre menően foglalkozott, többször alaposan körüljárta, szaglászta, darabokra szedte, beépítette művébe.”⁸

⁵ Ezt a TV-beszélgetés közli *Az élet faggatottja, beszélgetések Szentkuthy Miklóssal* című kötet.

⁶ *Frivolitások és hitvallások*, 554.

⁷ I. m. 549.

⁸ Tompa, 234.

Erósz–Thanatosz: születés–halál
Naplójegyzetem, 2017. március 1. Hamvazószerda

A Facebook jelzi az évfordulót: két éve született ez az olvasónapló-jegyzetem: *Az Etna lángoló krátere*. Most végigolvasva megállapítom: ma is aktuális, ha a keletkezési „atmoszférát” (Kierkegaard) tekintem. Az elmúlt hetekben a görögökkel foglalkoztam meg *a lét és a semmi, a születés és a halál örök titkáival*. Most – amikor hamvazáskor *halálunkra* emlékezünk – *eredetemre* is figyelek.

Főleg *Szentkuthy jegyzete ragadott meg ismét fogantatásom esetlegességéről*. Rövidítve ideírom akkori jegyzetemet.

Az Etna lángoló krátere

„Lávába kóstol, aki ma csókol, és ő maga is
tűz lesz, de tarajos tűz lesz elsusogott szava is.”

(Nagy László)

Alföldi Jenő *Valóság és mítosz* című remek tanulmányát olvasom Nagy László *Hölderlin vascipője* című 1970-es nagy verséről. A költemény utalás Friedrich Hölderlin (1770–1843) befejezetlenül maradt drámai műveire: az *Empedoklész halálára* és az *Empedoklész az Etnánra*.⁹

A bölcselő szicíliai költő, Empedoklész halála – mítosz és valóság vegyüléke – ihlette Hölderlin *Empedoklész halála* című híres töredékét. A német költő az ember uralma, nagysága és az istenek versengése mítoszáat vetíti elénk:

„Mert mi volna az ég s mi a tenger,
a csillag és sziget s ami az ember
lába előtt hever, ugyan mi volna
e holt húrozzat, ha én, én nem adnék
hangot, lelket, dallamot neki? És
az összes fortélyos isten, ha én
nem szólnék helyettük?
Ki vagyok én, mondd!”

(Empedoklész halála, Báthori Csaba fordítása)

Kedvet kaptam Nagy László verseinek olvasására. Alföldy tanulmánya mottójául írta fel Nagy László *A vasárnap gyönyöre* című nagy poémájának idézett sorait, amelyek az Etna lángoló kráterére utalnak. *A költemény eszmélődés az elmúlásról; az idézett sorok a kezdet és a vég két éjszakája közti pillanatnyi szerelmi extázist villantják fel*. Így folytatódik:

⁹ http://www.napkut.hu/naput_2005/2005_09/114.htm

„Jégmezőt szikraeső ver, kárbozgat, üdvözülés
között a mezsgye is éghet, mérni most nem tud az ész.
Éjszaka: úrbeli élet, törvénye rejtve buzog,
testek: a kéj gyűrűjében forgódó szaturnuszok...”

Igazában Szentkuthy Miklós 1936-os *Fejezet a szerelemről* című regénye olvasásakor kezdtem tájékozódni Empedoklész költő-filozófus gondolatairól.¹⁰ Az író (hőse) Empedoklész töredékeiről eszmélődik.¹¹ Panteizmusa és pesszimizmusa az egzisztencialistákra (Heideggerre és főleg Sartre gondolataira) emlékeztet:¹² *a lét és a semmi*, a tett és gondolat örök ellentéte, az Afrodité-szerelem, az élet titka – az embrióélet első másodperceitől hogyan keletkezik a másság – a Végeesség és Végtelenség paradoxona; hogyan szüli az ember az isteneket? az egyszeri dolgok múlása vagy örökös ismétlődése, a szenvedés és az örök elhagyatottság, a Harmónia és a Véletlen metafizikája az anyagi és szellemi világban; *születésem vicc vagy véletlen?* ... Idézek a 154–155. oldalakról, amelyek különösen megragadtak, hiszen számomra is *döbbenetes, megfjethetetlen titok fogantatásom véletlenszerűsége:*

„*A véletlen:* ez a zöld méreg, mely alattomos kígyóként belopódzik a vérünkbe, szerelem- és látótesteinkbe – ez a fekete, titkos erdei ér. (...)

Véletlen a születésem: ha egy láthatatlan kis spermajacht kormánytalan vitorláját egyezred szöggel inkább balra, mint jobbra hajtja a sors, akkor már nem vagyok – volt egy időtáv, melyen belül abszolút egyformasággal voltam erre a földi s talán az örökkévaló égi, meg a soha-soha életre kijelölve

– természetes tehát, hogy egész alkatomban, élettörténetemben mindig magammal hordom, mint legikerebb ikertestvéretem, legvérebb vérrokonomat: ezt a semmi-lehetőséget, ezt a nagy, anyám méhétől örökké menstruált konkrét nihilt.”

Szentkuthy itt a pogány Empedoklész szerepében saját világnézetéről is vallott. Ezek a metafizikai kérdések később is, állandóan gyötörték.

Később közvetlenül is vallott Kabdebó Lórántnak (a *Frivolitások XXI.* fejezetében) küzdelmes keresztény, katolikus hitéről is; a csodálkozó, „imádkozó” remete főleg a zsoldárokat imádkozta. Még J. Ratzingert is idézte:¹³ „*A mustármag reményében nagyon tetszett a gondolat: Istent csak úgy lehet elképzelni, hogy az az ember, aki szenvedélyesen, küszködve nem a legortodoxabb módon viszonyul hozzá, az vigye Isten elé kételkedését: édes Istenem, elvégre Te találtad ki, hogy Deus absconditus legyél. Hát akkor, édes Istenem, viseld ennek következményeit is.*”

Kicsit később (576) az *erotikáról*/szexualitásról eszmélődik, és hangoztatja, hogy az állatfajhoz tartozunk. „Hiszen ott van – hányszor említettem – a már elhunyt jezsuita, misztikus őslénykutató és ősemberkutató, Teilhard de Chardin, aki

¹⁰ *Fejezet a szerelemről*, I/43, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984.

¹¹ I. m. 142–159.

¹² Vö. Szentkuthy Miklós, *Frivolitások és hitvallások*, XIV, 397kk. főleg 401.

¹³ I. m. 569. *A mustármag reménye.*

az emberiséget így nevezte: »le groupe zoologique human« – az embernek nevezett állati csoport, amelyet aztán – őszerinte! – az Isten valamilyen különleges helyzetbe állított.”

Itt mindjárt hozzáfűzöm: Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955) szerint az evolúció az anyag bonyolódásával párhuzamos *tudatnövekedés az emberi öntudatig*. A hominizációban alapvető a *szexualitás kozmikus szerepe*. Teilhard fiatalkori meglátása a *szexualitás és a szerelem kozmikus energiájáról*¹⁴ számos követőre talált. Újabban eszméinek egyik terjesztője hazánkban Henri Boulad alexandriai jezsuita, aki annak idején személyesen is megismerte rendtársát. Boulad *Amour et sexualité* című könyvecskéjében (2003-ban Kanadában) újra közzétette egy 1984-es alexandriai konferenciáját *A szexuális energia* címmel. Az gyermek, ifjú, felnőtt fejlődési szakaszait követve – részben Freud libidó-elméletét is integrálva – lényegében Teilhard de Chardin perszonalista szemléletét fogadja el. Boulad hosszabb idézeteket átvesz az *Emberi energia* című kötet esszéiből:

„A szerelem (amour) szexualitás és szenvedélyes erotikus vonzalom: a legegységesebb, legfélelmetesebb, legtitokzatosabb kozmikus energia.” „Őseredeti és egyetemes energia.” „A szerelem szent energia-tartalék, és szinte vére a szellemi fejlődésnek: íme, elsősorban ezt tárja elénk a Föld (szellemének) érzéke.”

Tompa Mária főleg *A rejtőzködő istennő* című fejezetben (169kk) – Goethe-Szentkuthy portréját is megrajzolva (177: *Arc és álarc*) részletesen leírja, jellemzi *Szentkuthy viszonyát a nőkhöz, a szerelemhez*. „Számára a szerelem fogalma szorosan összekapcsolódott a szeretet fogalmával, a kezdetektől élete végéig. »Sorsa gáncsolói«? – ezt a virtuális gáncsmozdulatot nem mindig élte meg tragikusan. Őt nem gáncsolták, őt szerették a nők, mint ahogyan el kell fogadnunk, hogy ő pedig három nőt is tudott egyszerre szeretni... vagy csak tesztelte őket? Közel is volt hozzájuk, meg távol is: mindig emlékeztetnünk kell arra, hogy író volt, és ehhez friss agy és összeszedettség kellett. Ha így visszanezünk sorsán, végzetén, azt kell mondanunk szinte megkönnyebbülve, hogy bizony ő élet is volt, és mű is, sőt a feje búbjáig benne volt mind a kettőben. Az 1935-ben írt *Fejezet a szerelemről* rengeteg olyan pikáns és mélyen átélt részletet tartalmaz, mely kettősségeivel gondolkodásra készíti az olvasót.

„A szerelemben sohasem férfi és nő áll szemben, hanem mindig »egy ember« és a »Sors«: számomra a Donna nem nő, nem ember, nem pszichológiai vagy erkölcsi adat, ilyesmi nincs a szerelemben – hanem maga a Sors, mind az életem körül cikázik, felhőzik és hullámzik.”¹⁵

Tompa megjegyzi: „A *Frivolitások és hitvallások*-ban szerepel az ólomsúlyú mondat, miszerint a *szerelem és a halál* az ember számára a két legfontosabb titokzatos megismerhetetlen tényező. Szentkuthynál az erotika furcsaságának, idegenségének érzése részben apja tiltott és zaklatott erotikájából eredt – »az élet piszkos oldala«.

¹⁴ *L'Énergie humaine, Œuvres*, t. 6.

¹⁵ Tompa, 176. a *Fejezetek* 1984-es kiadásának 129. oldaláról.

Hogy hol volt a fellelhető a tiszta szerelem Atyika számára, azt nem tudjuk. (...) A *Doktor Haydn*ban olvashatjuk ezt a sokat jelentő, rövid, de súlyos megjegyzést: »Mert hiszen a természet titkait és a szerelem egészséges, klasszikus örömeit – boldog házasság, gyönyör, líra, végzet, gyermekáldás – lényegében sohasem ismertem.«¹⁶

Tompa Mária később¹⁷ – „a szerelem Miklós életében” témát elemezve – nagyon fontos megállapításokat tesz: „Ez a fejezet szorosan illeszkedik az elmúlás fejezetéhez, azszal közös gyökerű. (...) Az emlékeim nem engedik, hogy egy forró erotikával fűtött nőcsábász férfit terítsek/feszítsek kárpadra. Impresszionizmus az, mi testét-lelkét felfűti a pillanatok örömeiben vagy fájdalmában. Sokszor emlegeti a szerelmet az elmúlás ikertestvéreként.” (...) *A nők másodlagos szerepet játszottak, ha életében nem is, de gondolkodásában, írói tevékenységében igen.* (...) Élete végén eljutott oda, hogy egy interjúban megtette egyik legfontosabb vallomását: az *Euridiké nyomában* című utolsó *Szent Orpheus Breviárium*a-részben fellépnek életének fontos asszonyai, mint a Monteverdi *Orfeójában* szereplő nőalakok, de egyedül Euridiké nem egy alak a sok nő közül, hanem ő maga az életmű! E tízkötetes ciklus paradoxona: úgy válik befejezetté az életmű, hogy a szerző befejezetlenül hagyta, amikor az *Euridiké nyomában* címet adta az utolsó fejezetnek, majd feleségét, Euridikét volt kénytelen követni az al-, illetve a másvilágba. A nem is kis különbség annyi, hogy gondolatai mégsem tűntek el az alvilágban, hanem megmaradtak itt a földön hatalmas életművébe illesztve.”

Szerzőnk itt (193) hangsúlyozza az összefüggéseket Szentkuthy életművében: „Szentkuthy életében a nők és a magány összefügg. A nők és a magány összefügg a művel. A nők, a magány és a mű összefügg az egész élettel! A nők, a magány, a mű és az élet összefügg a halállal. *A nők, a magány, a mű, az élet és a halál összefügg Euridikével, az életművel. Ó, az összefüggések!*” (*Kiemelések tőlem – Sz. F.*)

Tompa Mária monográfiája vége felé mintegy végkövetkeztetésként megismétli most idézett alapvető meglátását: „A *Szent Orpheus Breviárium*ának V. kötete, a X. rész, melyet utolsónak, az egész *Orpheus*-mű lezárásának szánt, befejeetlen maradt. Visszatért benne Monteverdi *Orfeójára*, melyben saját életének fontosabb barátnői, a Musica, a nimfák, Sylvia, La Messaggiera nőalakjaiként jelentek volna meg. Egyedül Euridiké nem egy a sok nőalak közül, hanem ő önmagában az egész életmű megszemélyesítője. Ezért adta ennek a kötetnek az *Euridiké nyomában* címet. Az ókori hitregében Euridiké eltűnik az alvilágban. Szentkuthy művében Euridiké, az életmű szökik el az író elől, eltűnésével mintegy lehetetlenné téve, hogy befejezze a művet. Így hát Orpheusnak nincs más hátra, mint követni őt az alvilágba.

Szentkuthy Miklós így teljesíti a rá szabott feladatot: életműve úgy zárul le, hogy a mitológiai és a valóságos halál által félbeszakad a X. *Orpheus*-rész, így válik paradox módon a befejezetlenség a befejezettség részévé/eszközévé!¹⁸

Budapest, 2020. január 18.

¹⁶ Tompa, 178–179.

¹⁷ I. m. 192–193.

¹⁸ I. m. 373–374.